

XIX ASR IKKINCHI YARMI XX ASR BOSHLARIDA QORAQALPOQLARNING TURMUSHI VA MADANIYATI

G.U.Abdulxay

Guliston Davlat Universiteti
Psixologiya va ijtimoiy fanlar fakulteti
Tarix kaferdasi dotsenti

Gadoyeva Kamola

2-kurs Tarix yo'nalishi 62-23 guruh
talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15211871>

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Qoraqalpoq xalqining turmushi, madaniyati, an'analari va ularning o'zgarish jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda xalqning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotining asosiy jihatlari, o'ziga xos urf-odatlar, qo'shiqlar, raqslar, kiyim-kechak va maishiy texnikaning rivojlanishi masalalari yoritiladi. Shuningdek, bu davrda Qoraqalpoq xalqining o'zini ifodalash shakllari, uning san'ati va diniy hayoti hamda o'zgarishlarga olib kelgan tarixiy va ijtimoiy jarayonlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Qoraqalpoqlar, ijtimoiy hayot, Qora uy, iqtisodiy o'zgarishlar, siyosiy bosim, mustamlaka siyosati, chorvachilik, qishloq xo'jaligi, Rossiya imperiyasi, ta'lim, madaniyat.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida O'rta Osiyo va uning tarkibidagi xalqlar uchun ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jihatdan muhim o'zgarishlar davri bo'ldi. Bu davrda, ayniqsa, Qoraqalpoq xalqi o'zining tarixiy, madaniy, iqtisodiy va siyosiy hayotida katta o'zgarishlarga duch keldi. Qoraqalpoqlar asosan chorvachilik va qishloq xo'jaligiga asoslangan iqtisodiy hayot tarziga ega edi. Biroq, XIX asrning oxiri – XX asr boshlarida bosqinchilik siyosati va mustamlaka tizimi tufayli iqtisodiy hayotda sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Qishloq xo'jaligi va savdo-sotiqning yangi shakllari, shuningdek, yer va resurslarga bo'lgan qarama-qarshiliklar ham kuchaygan.

Siyosiy hayotda, ruslar tomonidan olib borilgan mustamlaka siyosati va amaldagi siyosiy tizim o'zgarishlarga olib keldi. Qoraqalpoqlar o'z huquqlarini himoya qilish, erkinlik va ozodlik uchun bir qancha harakatlar ko'rsalar ham, bu harakatlar ko'pincha bostirilgan.

Shu bilan birga, Qoraqalpoq ijtimoiy tuzilmasida qishloq jamoalari va urug'lar o'rtasidagi an'anaviy aloqalar, yer egaligi va ijtimoiy tabaqalanish tizimi o'zgarishlar va yangi ijtimoiy-iqtisodiy realiyalarga moslashishga harakat qildi.

Biroq, o'zining madaniy merosi va urf-odatlarini saqlab qolgan holda, Qoraqalpoq xalqi o'zining tarixiy yo'lini davom ettirishga intildi.

Asosiy qism

XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Qoraqalpoq xalqining turmushi va madaniyati bir qancha o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Bu davrda ular o'zining an'anaviy hayoti va madaniyatini saqlab qolishga harakat qilib, shu bilan birga yangi ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlarga moslashishdi. Qoraqalpoq xalqi, asosan, dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan bo'lib, bu ularning iqtisodiy hayotining asosiy yo'nalishlari edi. Shu bilan birga, hunarmandchilik ham katta ahamiyatga ega bo'lib, ko'plab turli kasblar, jumladan, temirchilik, to'qimachilik va gilamchilik rivojlangan edi.

Iqtisodiy hayot va mehnat taqsimoti: XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Qoraqalpoq jamiyatida iqtisodiy hayotning boshliqlari sifatida dehqonchilik va chorvachilik turgan. Qoraqalpoqlar o'zlarining maydonlarida bug'doy, arpa, paxta, sholi va boshqa ekinlarni yetishtirganlar. Ayni paytda, cho'ponlar chorva boqish bilan shug'ullangan, bu esa ularning turmush tarzini shakllantirgan. O'zgaruvchan iqlim sharoitlari va erlarning suv bilan ta'minlanishi, ayniqsa, o'zgaruvchan sharoitda, bu sohaga bog'liq muammolarni keltirib chiqardi. Shu bilan birga, bu davrda chorvachilikning ko'plab turlari, masalan, qo'y, sigir va echkilar boqilgan.

Qoraqalpoqlar mehnat taqsimoti va ijtimoiy tuzilishga amal qilib yashashgan. Qishloqlarda, asosan, dehqonlar va chorvadorlar, shuningdek, turli hunarmandlar yashagan. Erkaklar ko'proq qishloq xo'jaligi va chorvachilik bilan shug'ullangan bo'lsa, ayollar oilaviy ishlarda, uy-ro'zg'or ishlarida, oziq-ovqat tayyorlashda va boshqa kundalik hayotda faol bo'lishgan. Ularning roli juda katta edi, ayniqsa, oilaning farovonligi va kundalik hayoti ayollar yordamida tashkil etilgan.

Qoraqalpoqlar o'zlarining boy madaniy an'analari bilan ajralib turadi. Madaniyatning muhim qismlaridan biri – bu xalq musiqasi va san'ati. XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida xalq musiqasi, xususan, dostonlar, qo'shiqlar va o'yinlar taraqqiy etdi. Qoraqalpoq musiqa san'ati o'zining yuksak melodik va ritmik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, qadimiy musiqiy asboblari, masalan, dutor, g'ijjak va tambur kabi asboblari keng tarqalgan edi. Qoraqalpoq xalqining dastlabki o'ziga xos musiqiy janrlaridan biri – “maqomlar”dir.

Raqslar ham Qoraqalpoq madaniyatida muhim o'rin tutadi. Qoraqalpoq raqslarida turli davrlar va ijtimoiy qatlamlarga tegishli o'ziga xos

xarakteristikalar mavjud bo'lib, ular milliy bayramlar, to'ylar va boshqa ijtimoiy tadbirlarda ifodalangan.

Qoraqalpoqlarning an'anaviy kiyimlari o'ziga xos va go'zal bo'lib, ular asosan ipak va jun matolaridan tayyorlangan. Erkaklar turli xil turli shakldagi uzun ko'ylak va shim kiyishgan, ayollar esa ko'pincha turli xil bezaklar va naqshlar bilan bezatilgan uzun kiyimlar kiyishgan. Kiyimlarning nafaqat go'zalligi, balki ular ma'lum ijtimoiy tabaqalarga tegishli ekanligini ko'rsatib turadi.

Qoraqalpoq xalqining madaniyatida alohida ahamiyatga ega bo'lgan. XIX asrning oxirida va XX asrning boshlarida Islom dini Qoraqalpoqlar orasida keng tarqalgan bo'lib, ular musulmon edilar. Diniy an'analar, namozlar va ro'za kabi diniy marosimlar xalqning kundalik hayotiga chuqur kirib borgan. Shu bilan birga, diniy tashkilotlar, masalan, madrasalar, mahalla masjidilari va hokazo, aholining diniy rivojlanishida muhim rol o'ynagan.

Qoraqalpoq xalqining diniy e'tiqodi, uning madaniyati va urf-odatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ko'plab diniy marosimlar xalqning turmush tarziga, oilaviy hayotiga va jamoaviy tadbirlarga ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan birga, islomdan avvalgi qator an'analar, masalan, tabiatga sig'inish va shamanizm, ba'zi joylarda hali ham saqlanib qolgan.

Qoraqalpoqlar orasida ijtimoiy jihatdan yuksak ahamiyatga ega bo'lgan an'analar mavjud bo'lib, ular ko'pincha mahalliy jamoalarning bir-biriga yordam berishlari, xususan, qishloqdan qishloqqa ko'chib kelganlarga yordam berish, oziq-ovqat va moddiy yordamni taqdim etish kabi faoliyatlar orqali o'zaro hamkorlik qilishgan.

Chor Rossiyasining mustamlakachilik siyosatiga qaramasdan qoraqalpoqlar milliy turmush va madaniyatini saqlab qola oldi. Ularning makonlari yer va suv sharoitiga mos shakllandi. Turar joylari hovli, xona, qora uy bo'lib, ularni ko'rish uchun oq terak, oq tol, qamish, turang'il qo'llanilgan. El o'rtasida masjid-madrasalar qurilgan, quduqlar, to'y o'tqaziladigan joylar ovuldan chekkarida bo'lgan. XIX asrda turar joylar tosh chiroq bilan yoritilib, ularga o'simlik moyi quyilgan.

Qoraqalpoqlarda neke urug' ichida emas, boshqa urug'dan bo'lgan. Nekelesiu aklay kuda (tug'ilmagan bolaning ota-onasi o'zaro vadalashadi), jaslay kuda (oyttirib oladi) orqali bo'lgan. Kuyov vafot etsa yangasi qaynisiga yoki qaynakasiga turmushga chiqadi. Qiz olib qochish odati ham bo'lgan. Qizni ko'p odamlar oytirib kelgan, lekin masala qiz roziligi bilan hal qilingan. Nekege kelishuvga "qalin pulga" mol berilgan. Uzatilgan qiz kurpa-toshak, sandiq,

qozon-tovoq, kiyim-kechaklarni “qalin pul” hisobidan olgan. Uzatilgan qizga atab o‘tov qurilgan. Qoraqalpoq kiyimlarida insonning yoshi, kasbi, uylangani, turmushga chiqqan yoki chiqmagani ifodalangan. Qoraqalpoqlar paxta, jun, ipakdan to‘qilgan gazlamadan, qo‘y-echki terilaridan ishlangan kiyimlar kiygan. Erkaklarning kiyimi po‘stin, chopan, chakmon, bo‘lgan, do‘ppi, chugirma, degeley deb nomlanuvchi bosh kiyim kiygan. Qoraqalpoq qizlari yoshligidan uy ishlariga, milliy hunarga o‘rgatilgan, naqshsiz kiyim kiygan. Uzatilgan qiz saukele kiygan.

XX asr boshida Amudaryo bo‘limida 58 ta madrasa bo‘lgan. Qaraqum eshon madrasasi, Tosh madrasa yirik madrasalardan hisoblangan. 1907-yili Petro-Aleksandrovsk, Xujayli, Kung‘irot qal‘alarida “yangi usul” maktabi tashkil etilgan. 1917- yil arafasida savodsizlik darajasi 10-15 foiz bo‘lgan.

Turkiston general-gubernatorligi Sirdaryo viloyati tarkibidagi Amudaryo bo‘limi hududida yashovchi qoraqalpoqlar san‘ati mustamlaka sharoitida yashovchanligini ko‘rsatdi. “Qoraqalpoqlar xotirasida, - deb yozgan edi qozok elshunosi Ch.Valixanov - minglab hikoyalar, qissalar, qo‘shiqlar saqlangan”. Ularning ichida eng mashhuri “Alpomish”, “Koblan”, “Edige”, “Shariyor”, “Ershuro”, “Qirq-qiz” dostonlari bo‘lgan. Ularning ijrochilari jirovlar, baxshilar va qissaxonlar favqulodda shoirona qobiliyatga ega bo‘lishgan. Ular tufayli uzoq o‘tmishdagi xalq og‘zaki ijodi namunalari avloddan-avlodga o‘tib, bizgacha yetib kelgan.

Qoraqalpoq xalqining o‘ziga xos milliy qadriyatlaridan biri o‘tov – qora uy hisoblanadi. Qora uy o‘zining qurilishi, ko‘rinishi bilan boshqa xalqlar o‘tovidan ajralib turadi. Bugunda qora uylardan hudud turistik salohiyatini oshirishda keng foydalanilmoqda. Qoraqalpog‘iston Respublikasi tarixi va madaniyati davlat muzeyida, I.Savitskiy nomidagi Qoraqalpoq davlat san‘at muzeyida qoraqalpoq o‘toviga barcha buyum va uskunalar bilan maxsus o‘rin ajratilgan. Shuningdek, Ayoqal’a, Tuproqqal’a kabi qator tarixiy yodgorliklar va Orol dengizi bo‘ylarida ham o‘tovlar tikilgan. O‘tov tiklashda ishlatiladigan ashyolar tayyorlaydigan ustalarni “uychi” deyishadi. Bu kasb ularga ota meros.

Qora uy 3 bosqichda ishlanadi – dastlabki bosqich kerege (yog‘och panjara), undan so‘ng shaniroq (qora uyning tom qismi), so‘nggi bosqich uviq (tirgak), deb yuritiladi. Shaniroq – qora uyning eng muhim qismi bo‘lib, u gumbazsimon doiradan iborat. Shaniroqning o‘rtasiga egilib ishlangan ikki qatorli yarim doira yog‘och “to‘g‘in” deyiladi. Aynan ushbu to‘g‘in qora uyni boshqa xalqlar o‘tovidan ajratib turadi. Qora uyning yana bir qismi erganak, ya‘ni, eshik deb ataladi. Uni

boshqa usta ishlaydi. Erganak o'yma naqshlar bilan bezaladi va qizil rangga bo'yaladi.

Qora uyning 6, 8, 12 qanotli turlari bor. 5 qanotli uylar kam uchraydi. Odatda, 6 qanot uylar yosh oilalar uchun maxsus tikilgan. 8 qanotli uylar esa oiladagilar soni ko'payganidan so'ng tikilgan.

Eng yirik – 12 qanotli uy qishloq tashqarisidagi “Maslahat tepa”ga tikilib, unda og'alar, ya'ni biylar va beklar el-yurt taqdiri bilan bog'liq muhim masalalarni hal qilish uchun yig'ilgan. Qora uy bezak buyumlarining barchasi qo'lda ishlangan, ya'ni o'rmakda to'qilgan. Kigiz asosan qo'y, arqon esa tuya junidan tayyorlangan.

Xulosa:

XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Qoraqalpoq xalqining turmushi va madaniyati sezilarli o'zgarishlarga duchor bo'lsa-da, ular o'z milliy xususiyatlarini saqlab qolishga muvaffaq bo'lishdi. Iqtisodiy va madaniy hayotda yuzaga kelgan yangiliklar, xalqning o'zini ifodalash shakllarini rivojlantirdi. Ammo, bu davrda xalqning an'anaviy qadriyatlari va urf-odatlar hamon muhim rol o'ynab, xalqning turmush tarzini shakllantirishda asosiy o'rinni egalladi. Qoraqalpoqlarning madaniyati va turmushi, shu davrda yuz bergan o'zgarishlarga qaramay, o'zining o'ziga xosligini va boyligini saqlab qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bekmurodov. A. Qoraqalpoq xalqi: Tarixiy rivojlanish va madaniyat. – Nukus., Qoraqalpoq davlat nashriyoti. 2013.
2. Sadriddinov. T. Qoraqalpoqlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti. – Toshkent., Fan va texnologiyalar nashriyoti. 2005.
3. Xodjayev. N. Qoraqalpoq folklori va madaniyati. – Nukus., Qoraqalpoq davlat Universiteti nashriyoti. 2010.
4. O'zbekiston yangi tarixi. 1-kitob. Turkiston Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. – Toshkent., 2000.
5. Urazalievna, A. G., & Fotima, X. (2024). TURKISTON QO'RBOSHILAR HARAKATI VA ULARNING FAOLIYATI. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 4(1), 5-10.
6. Urazalievna, A. G., & Aziza, P. (2024). FARG'ONA VODIYSIDAGI ISTIQLOLCHILIK HARAKATLARI VA UNING TARIXIY AHAMIYATI. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 4(1), 12-15.
7. Абдулхай, Г. У. (2020). ТУРКИСТОН АССР: ҚАНДАЙ ДАВЛАТ БЎЛИШИ КЕРАК ЭДИ. ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ, 3(1).
8. Сангирова, Д. Х. (2000). Тарихи Азизи. важный источник по истории изучения царского колониального периода: автореф.... канд. ист. наук. Ташкент, 1-2.

9. Sangirova, D. (2019). Hajj and the ruling pilgrims. A look at the past, (18), 27.
10. Sangirova, D. K. (2000). Tarikhi Azizi. vaznyi istochnik po istorii izucheniya tsarskogo colonial'nogo perioda.
11. Абдушукурова, И. К., & Самадов, Б. К. (2016). О мерах по борьбе против торговли людьми. Научный журнал, (6 (7)), 140-141.
12. Абдушукурова, И. К. (2018). Роль и место семьи в формировании патриотизма и гражданской позиции у молодежи. Вопросы науки и образования, (8 (20)), 184-185.
13. Абдушукурова, И. К. (2017). Воспитание студентов в аспекте молодежной политики. Достижения науки и образования, (6 (19)), 77-78.
14. Kudratov, D. (2023). ABOUT THE SHRINE OF KHOJAMUSKENT FATHER IN JIZZAH OASIS. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 3(12), 73-78.
15. Қудратов, Д. (2022). IX-XIV АСРНИНГ ЎРТАЛАРИ ШАҲАРЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ОМИЛЛАРИ. RESEARCH AND EDUCATION, 236.
16. Qudratov, D. (2021). PECULIARITIES OF THE FIRST URBANIZATION PROCESSES IN THE FERGANA VALLEY. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF HISTORY, 2(12), 13-16.
17. Alibekov, U., & Rayimjonov, I. (2024). TURKIY XALQLARNING KELIB CHIQISHI XIX ASR SHARQSHUNOSLARINING TALQINIDA. Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal, 2(1), 267-270.
18. Алибеков, У., & Умарова, А. (2021). Образ волка в тотемистических и этномифологических воззрениях тюркских народов. Общество и инновации, 2(5/S), 39-48.
19. Алибеков, У. Ю. (2016). Земледельческие обычаи и обряды в этноэкологической культуре народов Узбекистана. Проблемы современной науки и образования, (11 (53)), 46-47.
20. Mavlyanov, U. N. (2020). Problems of Ontology in the Heritage of Ali Safi. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, 7(7), 540-545

